

Ивана Хациевска (Северна Македонија)
Државен архив на Република Северна Македонија – Одделение Битола
е–пошта: ivana01hadjievska@gmail.com

**ПОЛИТИЧКИ ЗАСНОВАНА „ЖЕНСКА СОЛИДАРНОСТ“ ВО
СОЦИЈАЛИСТИЧКА МАКЕДОНИЈА (РЕФЛЕКСИВЕН ТЕКСТ ЗА
ИЗВОРОТ „МАКЕДОНКА – ОРГАН НА АФЖ“, 1944 – 1953 ГОДИНА)¹**

Апстракт: Ова е рефлексивен текст посветен на списанието „Македонка – орган на Антифашистичкиот фронт на жените на Македонија“ (1944 – 1953), третирано како посебен периодичен извор. Како официјален орган на организацијата на жените на Комунистичката партија, и прво женско списание на македонски јазик, претставува примарен извор за следење на политичките и пропагираните обрасци на државата за еманципација на жените во рамките на социјалистичката држава. Овој извор може да биде клучен и во истражувањето на концептот и социјалните практики на солидарност меѓу жените. Мојата теза е дека, во рамките на агендата на АФЖ и теренската работа посветена на женската еманципација, се родиле нови односи меѓу жените, во смисла на родовата димензија на социјалниот живот. Оваа „сестринска солидарност“ била основана низ посветеноста на жените за исполнување/решавање на задачите околу родовите прашања во руралните заедници. Така, за првпат во македонскиот историски контекст, новото политичко дејствување на жените во општеството било поврзано со нивна мобилизација и сложена организација надвор од патријархалната структура на роднинските групи.

Клучни зборови: Антифашистички фронт на жените на Македонија, политичко дејствување, солидарност, труд, социјализам, држава, женски периодични списанија.

Вовед

Политичкиот епилог во Југоисточна Европа по Втората светска војна и учеството на поголем дел од македонското население во антифашистичкото партизанско движење организирано од Комунистичката партија на Југославија довеле до создавање на македонската национална држава во 1944 година. Државата

¹ Делови од овој текст се засновани и/или преземени од истражувањето на авторката објавено како дел од проектот „Архива на невидливите“ (Хациевска 2022), кој опфати дигитализација на целиот фонд на списанието „Македонка – орган на АФЖ“ (nevidliviarhivi.mk), додека примерите од извори обработени и анализирани во овој текст не се претходно објавени.

била основана на социјалистички државен концепт и соодветен устав². Политиката на новата држава особено ја засегнала женската популација, со тоа што жените биле во фокусот на политиката што се одвивала централизирано одгоре надолу за масовно опишменување, политички ангажман во заедниците и што е најважно – за економско активирање во различни сектори на производството. Начините на кои се спроведувала политиката на државата и масовното вклучување на жените во јавната сфера претставуваат новина и прекин³ на повеќе начини. Претходно во историјата на македонскиот народ таков процес не бил забележан, а политиката што била воведена претставува модернизациски скок⁴ имајќи ги предвид законски утврдените права за гласање и застапување во органите на власта, за абортусот, за образованието, брачните и семејните права, здравјето на жените и работничките права.

Одговорни за имплементацијата и ширењето на оваа политика биле масовните организации на партијата Народен фронт и, особено важно за политиката што се фокусира на жените, Антифашистичкиот фронт на жените на Југославија (АФЖ). Последниов е основан за време на Народноослободителната борба со цел да ги мобилизира жените во борбата против фашистичките сили, под

2 Процесот на создавање на македонската држава бил институционално и политички поврзан со централните процеси и настани во формирањето на Демократска Федеративна Југославија на седницата на Антифашистичкото веќе (собрание) на народното ослободување на Југославија (АВНОЈ) во 1943 година. Според документите и резолуциите од оваа седница, новата македонска нација и официјално била признаена за рамноправен субјект. Во ноември 1943 година бил формиран Управен одбор на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ). Следниот важен документ составен од македонските партизански власти на ослободената територија (во село Црвена Вода) бил Манифестот на Главниот штаб на НОВ и партизанските единици на Македонија, кој ги предвидувал решенијата на АВНОЈ за Македонија. На крајот, на 2 август 1944 година, на православниот празник Свети Илија, во манастирот Свети Прохор Пчињски, Кумановско, се собрале 60 делегати (меѓу кои биле Веселинка Малинска, Вера Ацева, Мара Нацева, Маца Кабрева и Лилјана Чаловска) и го одржале Првото заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ). Пристигнувањето на советските, американските и британските воени мисии на ослободената македонска територија го сигнализирало меѓународното признавање на македонската армија – Народноослободителната војска на Македонија.

3 Во историографијата терминот прекин (rupture) се користи за означување настани или процеси што го делат колективното минато на „пред“ и „после“, односно појава на неотповикливи процеси или јасен пресек во континуитетот на историјскиот контекст. Најчесто, прекилот е настан земен за да укаже на нова периодизација на времето/минатото или на целосна промена на претходниот историјски хоризонт во даден простор и време.

4 Според пописите спроведени во 1921 и 1931 година во Кралството Југославија, 80 % од населението што живеело на територијата на Вардарска Македонија се занимавало со земјоделство, а само мал процент од тоа население било писмено. Економски активните жени (надвор од домаќинството) биле вработени како неквалификувана работна сила во тутунската и во текстилната индустрија. Учеството на жените во јавната сфера вклучувало улоги на воспитувачка, хуманитарка и помошничка во револуционерните и националните движења. На територијата на Југославија се спроведени пописи во 1921, 1931, 1948 и 1953 година (за детални анализи види: Sokolov 1962; Илиевски 2017; за детална анализа на родовите аспекти на овие статистички податоци види Хаџиевска 2021; за женското политичко дејствување пред Втората светска војна види Хаџиевска 2021a).

раководство на Комунистичката партија на Југославија. Фронтоот бил официјално формиран во декември 1942 година, во Босански Петровац. Левичарски женски организации со слични задачи и начини на работа со жените постоеле и порано, а предвоените искуства во мобилизацијата на жените во работничките организации биле особено важни. Водачите на партизанскиот отпор имале многу јасна визија дека борбата против фашизмот е истовремено и борба за поправедно општество во кое жената ќе има активна улога. Ова било вклучено во идеолошко-политичката платформа на Комунистичката партија на Југославија, која предвидувала целосна еднаквост меѓу мажите и жените во сите сегменти од животот. Кога се формирал Антифашистичкиот фронт на жените, на целата територија на Југославија локално се формирале Управни одбори на организацијата. Врз основа на истите принципи на 14 – 15 декември 1944 година е формиран Антифашистичкиот фронт на жените на Македонија.

Историјата на АФЖ и развојот и трансформацијата на државната политика кон еманципација во првата деценија по Втората светска војна може да се систематизираат историографски во три главни фази: „херојска фаза“ (1944 – 1946), која ги антиципирала темелните задачи на АФЖ и која се одликува со поширока употреба на комеморативните ритуали за истакнување на учеството на жените како партизанки во националното ослободување; тие симболи биле важен дел од политичката субјектификација на жените; потоа, фазата на ударниот работник (1947 – 1951), која следела по спроведувањето на Петгодишниот план⁵, при што улогата на жените во економијата и нивниот труд на „ударни работнички“ биле изедначени со политичкото учество; и фазата на политичка и формална реорганизација на Антифашистичкиот фронт на жените (1952), која се случила по практичните предизвици на теренската работа на оваа масовна организација и по политичките предизвици со кои АФЖ морал да се соочи во периодот помеѓу 1951 и 1952 година. Епилогот дошол во 1953 година, кога АФЖ бил реорганизиран во Женски друштва на Југославија (Окиќ 2016).

Сепак, во првата повоена деценија, политичката еднаквост на жените била поистоветена со нивната способност да се вклучат во економијата и индустријата како работнички. Женскиот труд излегол од приватните домаќинства и масовно влегол во секторите на планираната државна економија; во исто време, овој процес бил во координација со теренските активности на АФЖ, организирани во сложена мрежа, распространета од централно до општинско ниво, со цел да се овозможи

5 Во 1947 година, во Југославија било воведено планирано производство во форма на Петгодишен план за индустријализација и електрификација на државата (1947 – 1951). Спроведувањето на оваа интензивна повоена економска програма значително влијаело врз секојдневниот живот на граѓаните, особено во контекст на политичката и социјалната еманципација на жените. Сите активности на АФЖ (Антифашистички фронт на жените) биле приспособени на државната економска политика. Така, во периодот помеѓу 1947 и 1951 година, една нова женска фигура била во центарот на вниманието во списанието: жената ударен работник. Преку оваа политика, економската активност на жените била издигната како најважен дел од нивната еманципација (Hadjievska 2023).

политички ангажман меѓу жените⁶. Така, современиот политички ангажман на жените во општеството се испреплетувал со неформални женски мрежи, кои дејствувале во форма на активи во заеднички простори (communal spaces), повторно насочени кон реализација на политиката за „издигнување“ на жените (аналфабетски курсеви, групи за поддршка и советување на мајки и деца, разни едукативни и политички курсеви, клубови за политичко читање, прослави и комеморација на важни личности, јавно одбележување датуми или настани од женската историја, на пример манифестации за 8 Март).

Просторите каде што се одвивале овие економски и политички активности меѓу жените биле од комунитарен карактер: села, општини, стопански здруженија и задруги⁷. Новината овде, во учеството на жените во мрежата на АФЖ, е тоа што може да се следи формирањето на општествени врски меѓу жените надвор од роднинската група и надвор од етнонационалните тропи на женската јавна видливост и учество (Хаџиевска 2021а). Во овој текст ја истражувам мојата теза за појавата на женската солидарност во контекст на агендата на АФЖ. Покрај тоа, оваа „новопронајдена солидарност“ имала политичка дефиниција и цели блиски до општата државна политика кон населението, но сепак претставувала „голем скок“ и процес сличен на прекин во однос на женското дејствување во групата (активно учество во народните одбори, одлучување во селото, во задругата, во општината итн.) и во општеството во целина. Друг специфичен белег на овој тип солидарност е тоа што таа се родила во самиот процес на еманципација, или попрецизно – нејзиниот ефект дошол оддолу нагоре, како некаков нузефект на стратешки наметнатата официјална политика од страна на АФЖ – продолжената рака на државата.

Всушност, потребата од платформа преку која жените ќе можат да се сретнат и да разговараат за нивните специфични проблеми особено се почувствувала за време на реорганизацијата на АФЖ и нејзината апсорпција во Народниот фронт во 1952 – 1953 година. Историчарката Ивана Пантелиќ дава детален преглед на тие настани и посочува на интересни извори, прикажувајќи како процесот на распаѓање на АФЖ го доживеале жените во селата:

„Според Неда Божиновиќ, иако оваа одлука била прифатена во градовите, жените од селата се бунеле против распуштањето на АФЖ уште долго време: ’Ни кажаа дека нивните мажи се израдувале. Им рекле: Ви помина вашето! или: Готово е, готово! или: Нема веќе!. Тие нагласуваа дека мажите секогаш се собирале, си ги имале своите крчми, фудбалот и Народниот фронт, а нив веќе никој не ги собирал, но дека тие посакувале да чујат нешто и да позборуваат за своите женски проблеми‘.“ (Pantelić 2022: 21; Božinović 1996: 174).

6 Терминолошките формули употребени во политичкиот и идеолошкиот дискурс биле: „политичка работа меѓу жените“ и „политичко издигнување на жените“.

7 Социјалистичка економска (селска) единица за заедничко производство и потрошувачка на колективни добра.

За понатамошно аргументирање на мојата теза ќе изложам извори и примери, фокусирајќи се на главниот медиум на АФЖ – неговото официјално списание „Македонка“, издавано во периодот 1944 – 1952 година. Тоа служело како медиум што ги пренесувал ставовите на партијата и идеолошкиот концепт на државата во спроведувањето на женската еманципација одгоре надолу во социјалистичка Македонија. За историчарите денес, кога сè уште нема траги од постојните дневници, его-документи или други приватни архиви на жени лидери на АФЖ⁸, а официјалните архиви на АФЖ речиси целосно се однесуваат на политичката и институционалната историја на еманципацијата на жените во социјалистичката држава⁹, списанието „Македонка“ претставува прозорец кон искрениот аспект. Со соодветна критичка и дискурзивна анализа може да се изнесат многу аспекти од процесот на еманципација на жените што не можат да се најдат на друго место во однос на изворот.

Изворите во теоретска и методолошка рамка

Како соодветен за презентација на текстуалните извори го избрав методот на рефлексивен текст (reflection paper). Истражувањето се состоеше од детално проучување на списанието „Македонка“¹⁰. При истражувањето, мојот фокус беше на рубриците што директно се однесуваа на прашањата поврзани со различните форми на политичко учество на жените во локалните заедници¹¹. Рубриците што ги

8 Последното истражување на ваквата документација и наративи во македонската историографија е направено во 1970-тите, во главниот историографски труд на историчарката Вера Весковиќ-Вангели, посветен на документирањето на учеството на жените во Народноослободителната борба (Весковиќ-Вангели, Јовановиќ 1976; Весковиќ-Вангели 1982; Весковиќ-Вангели, Маневски 1985; Весковиќ-Вангели 1994).

9 Државниот архив на Република Северна Македонија ја чува документацијата на АФЖ во следните збирки: фонд 466 „Главен одбор на Антифашистичкиот фронт на жените на Македонија – Скопје (1944 – 1950)“; фонд 904 „Околински одбор на Антифашистичкиот фронт на жените – Ресен (1946 – 1950)“; фонд 219 „Градски одбор на Антифашистичкиот фронт на жените – Скопје (1945 – 1950)“; фонд 417 „Околински одбор на Антифашистичкиот фронт на жените – Скопје (1945 – 1955)“; фонд 173 „Градски одбор на Антифашистичкиот фронт на жените – Прилеп (1945 – 1990)“.

10 Целокупниот фонд на списанието е дигитализиран од Народната библиотека на Србија во Белград во 2022 година. Види: digitalna.nb.rs и nevidliviarhivi.mk.

11 Дарко Лајтнер-Стојанов разликува три типа текстови според нивната медиумска комуникациска и пропагандна функција: „меѓу овие текстови разликуваме барем три главни типа: а. (условно кажано) програмски, б. известителни, и в. сугестивно-мотивирачки. Првите се најчесто обемни текстови преку кои се пренесуваат политички насоки за дејствување од врвот на партијата/ државата, неретко содржат делови од реферати и говори од политичката елита и тие се често напишани од водечките лица на АФЖ за Македонија и се сместени на првата страница. Вторите се кратки или долги репортажи за настани од образовен карактер во Македонија (а, понекогаш и во Југославија), кои често ги пренесуваат искуствата од теренската работа на активистките на АФЖ или, пак, содржат квантитативни и квалитативни податоци за текот на образовните процеси.

избрав како релевантни за ова истражување вклучуваа текстови на уредништвото, рубрики посветени на големите кампањи за писменост и културно просветлување на АФЖ, на политичките собири на АФЖ и говори на водачи на АФЖ и локални политичари/политичарки. Посебно се фокусирав на една специфична рубрика – теренската хроника, посветена на известување за секојдневните активности на жените што се занимаваат со политиката на АФЖ низ земјата. Теренските хроники биле компилирани од писмата, подоцна уредувани од страна на редакцијата, од локалните активисти на АФЖ, кои правеле белешки за секојдневните активности или ги информирале нивните локални читатели на АФЖ за некоја актуелна тема.

Од претходното сеопфатно истражување за женското политичко просветлување во контекст на АФЖ (Хаџиевска 2022), мојата методолошка база веќе беше опремена со работна библиографија на содржините од комплетната збирка на изданијата на списанието. Следејќи го принципот на табеларно тематско кодирање, успеав да избирам 85 наслови релевантни за тезата на овој текст. Од тој број, направив дополнителен избор од пет примери што ќе ги елаборирам во следниот дел. Во дел од примерите, мојот коментар го придружувам со компаративни размислувања од архивски извори за работата на окружните и селските комитети на АФЖ¹².

Мојата анализа на изворите се засновува на историографска епистемологија. Следствено, фокусот е ставен врз прецизиран временски контекст (социјалистичка Македонија, непосредно по Втората светска војна), а елаборацијата се црпи од историскиот метод. Но, за понатамошна аргументација на тезата, сфатив дека ми треба попрецизна теоретска рамка во која можам да ги разберам и да ги објаснам социолошките и антрополошките аспекти на основата за солидарност воочена меѓу жените¹³. Бидејќи солидарноста, а особено „женската солидарност“ е сложен концепт¹⁴ што функционира и се протега многу надвор од историскиот контекст

Третите се текстови што често споделуваат лични приказни и се полни со емоции, содржат голема доза сугестивност и понекогаш не е јасно во која мера содржат интервенции од редакцијата“ (Лајтнер-Стојанов 2022: 152).

12 Државен архив на Република Северна Македонија – Одделение Битола, фонд 904 „Околски одбор на Антифашистичкиот фронт на жените – Ресен (1946 – 1950)“.

13 Во овој текст „жените“ не стојат како хомогена група или есенцијализиран ентитет. Јас реферирам на популацијата на жени од различни етникуми и сложени идентитети во контекст на социјалистичка Македонија.

14 Во овој текст поимот солидарност го разбираам и го користам преку неговото термилошко објаснување дадено од Светлана Слапшак. Според неа, „солидарноста“ секогаш има цврсти политички рамки, засновани на општествени односи, одржувани или задржани во рамките на заедницата: „Најпосле, солидарноста мора целосно да се одвои од филантропијата, алтруизмот и волонтеризмот, бидејќи во нив дејствувањето е еднострано, од донаторот до примателот жртва. Солидарноста подразбира интеракција на еднаквите, затоа солидарноста се формира во обврската што е дел од граѓанското однесување. Солидарноста не е давање, туку еднакво кредитирање без камата во кое секој има исти права и обврски, кои се приспособени на околностите и можностите“ (Slapšak 2023).

релевантен за темата на текстот, како и за важноста на просторно-комунитарните форми на женско групирање, потребна е соодветна теоретска рамка – таква што особено ги има на ум родовите односи, класната и работната поделба, како и феминистичката теорија и женската историја во Југоисточна Европа.

Најдов соодветна теоретска рамка во истражувањето за женската солидарност на Ен Вајтхед. Во нејзиниот текст за женската солидарност и за социјалните поделби меѓу жените, таа тргнува од премисата дека „главниот придонес на современата феминистичка теорија во проучувањето на жените беше повторно да се открие половата припадност како основа за солидарност и заеднички интереси, и гледањето на другиот пол како основа за поделба на интересите и идеолошка дисонанција“ (Whitehead 1984: 6). Според нејзиното објаснување:

„Една основа за женската солидарност се конкретните интереси што жените, како пол, ги споделуваат. Машкото насилство и присилните форми на хетеросексуалност што доведуваат до насилство, силување и тепање на сопругите и прашањата поврзани со репродукцијата и мајчинството (абортус, контрацепција, здравствена заштита на мајките и децата, грижа за децата) им даваат на жените експлицитна основа за родова солидарност“ (Ibid.).

Понатаму, таа анализира емпириски ситуации на односи и норми на контрола во тесно поврзаните мрежи на жени во земјите во развој. Во сите случаи се чини како важен прв чекор да се разбере какви солидарни мрежи воспоставуваат жените во структурите каде што живеат:

„Во голема мера, жените се 'оградени' до одреден степен во структурите на семејството/домаќинството и сродството во кои тие не се примарни или доминантни членови во однос на ресурсите, правниот статус и капацитетот за вршење моќ. Оваа форма на членство често создава кај жените, идеолошки, примарна лојалност кон овие институции. Доколку интересите за заедничката судбина на нивните членови се идеолошки впишани како доминантен центар на солидарност, тоа всушност ги спречува жените да воспостават врски на солидарност кон надвор. За разлика од нив, мажите, во одредени случаи, иако не во сите, имаат вклученост во вонсемејни, вондомаќински и други групни активности што создаваат сеопфатни врски. Овие врски се со други мажи и даваат основа за (машка) солидарност, како и, се разбира, за (машка) конкуренција“ (Ibid.: 8).

Понатаму, нејзиното истражување укажува на ситуации во кои моделот на женското здружување во групи се менува во време на криза или кога се создаваат услови за здружување на жените надвор од воспоставените хиерархиски роднински патријархални односи:

„Истовремено, солидарноста заснована на потребата од заемна поддршка во кризни ситуации може да создаде услови за политичка мобилизација. Постојат важни историски и современи примери на жени во колективни кризни ситуации што ја користат блиската структурирана неформална мрежа на врските на нивната заедница за да исполнат политички и економски барања. Сестринската солидарност што е материјално заснована на овој начин се чини дека го олеснува радикалното дејствување“ (Ibid.).

Ако ги пренесеме овие заклучоци во контекст на женските мрежи што се создадени преку теренската работа на АФЖ, станува јасно дека токму новата структура на односите меѓу жените (сосетките, пријателките, колешките, другарките и жените борци во партизанските редови, активистките во организациските и партиските структури или едноставно групи што споделувале слични животни ситуации во селските заедници) придонела за политичка мобилизација на самите жени. И токму во таа смисла може да се зборува за политичката женска солидарност што се родила при спроведувањето на државната политика. Во следниот дел од текстот ќе прикажам извори од списанието „Македонка“ како примери на ситуации каде што аурата на пропагираното сестринско другарство се проширила подлабоко во заедницата и извршила еманципација на жената надвор од нејзината државна корист.

Примери

Пр. 1: „Нашите емисии преку Радио Скопје“ (бр. 3–4, 1945, стр. 8)

Во оваа кратка информација, уредниците ги повикуваат жените ширум земјава да го слушаат новиот радиопренос: „Од 14 февруари оваа година, секоа среда од 6.30 до 7.10 саата навечер, по радио Скопје се предава емисија за Антифашискиот фронт на жените во Македонија“. Преносот е прогласен како новина поради учеството на жените во ваков медиум: „за прв пат и македонските жени го разнесуваат својот борбен глас“. Главната цел на оваа информација е да ги повика жените кон колективни активности преку собирање околу радиомедиумот во нивните заедници и колективно слушање на преносот, како и да ги мотивира активно да учествуваат во медиумската комуникација преку испраќање на нивните сопствени приказни и вести од теренот.

„За тие емисии, од кои треба да се огледа целата активност на жената во Македонија и сите нејни желанија и стремежи во денешната борба, нашите одбори на АФЖ од цела Македонија треба да испраќаат дописи, чланци, песни, писма и други материјали, како би могло преку емисиите да се даде верна и целосна слика за големите успеси кои денес ги постигнува АФЖ во Македонија работејќи за нашиот фронт и за изградувањето на новата власт. Антифашискиот фронт на жените по сите места низ Македонија треба да организира редовно слушање

на овие радио емисии, и поединачно и колективно [задебелено во оригиналниот извор, ИХ]. Исто така треба да ни праќјат известии за мнението на жените за нашите емисии и предлози што уште би требело да се говори на нив.“

Во текстот целната група се насочува кон заеднички активности што се поврзани со нивното вклучување во АФЖ. Уредниците укажуваат на можноста за индивидуално слушање на преносот, иако препорачуваат собирање на жените за колективно слушање. Друг аспект што се јавува овде е дополнителното медиумско дејствување на жените, односно можноста јавно да ги споделат своите искуства преку комитетите на АФЖ во форма на писма до уредниците на радиото. Може да се заклучи дека новиот радиопренос понудил можност за колективна активност на жените, која не е поврзана со трудот во домаќинството. Споделувањето искуства било можност да се зајакне односот меѓу жените како членови на одредени групи: селанките можеле да зборуваат за проблемите во нивниот секојдневен живот како жени работнички во селата. Слушањето на радиопреносите ветувало и рекреативни активности наменети само за женско друштво.

Пр. 2: Антигона Панова, „За политичкото издигнување на жената“ (бр. 12–13, 1945, стр. 17)

Во ова кратко писмо испратено од Околинскиот одбор на АФЖ – Крушево, авторката – локална активистка и дописничка – опишува собир на жени во рамките на активностите на АФЖ во нивниот град. На овие собири жените се информирале за прашања и теми од областа на политичкиот и јавниот живот во државата.

„Пошто нашата жена од миналото е политички неиздигната, то Окол. одбор на АФЖ во гр. Крушево, устројва неделни часои, кај што ќе можат жените да бидат запознати со сите прашања, било од областа на политиката, било од областа на културата. Тие часој се посетувани од голем број антифашистки и за тие часови се јавува голем интерес. Жените слушат и во исто време ја предат волната од која ќе треба да се исплетат чорапи и др. за нашата војска.“

Во овој случај се забележува дека часовите и собирите на кои жените можеле „политички да се издигнат“ вклучувале и активности како што е организирање физичка работа (во примерот, за изработка на чорапи за потребите на армијата). Оваа активност била дел од практиката на доброволно работење одреден број часови или денови за „социјалистичка изградба на општеството“. Но, овие практики треба да се разберат и во контекст на женската физичка работа што го напушта домаќинството или семејната задруга. Работата типична за жените, репродуцирана во старите патријархални роднински структури, сега била ставена во нова рамка каде што била поврзана со учеството на жените во политичкиот живот на нивните заедници.

Пр. 3: Нада Ачкова, „За помоќј на селските библиотеки“ (бр. 17–18, 1946, стр. 8)

Овој подолг напис бил повик за акција кон организирање селски библиотеки и групи за читање. Оваа активност или „приоритетна задача на АФЖ“ била дел од кампањата за масовно описменување во доцните 1940-ти (Лајтнер-Стојанов 2022). Првиот дел од текстот е политичка инструкција на АФЖ кон неговите активистки за важноста од отворање и организирање селски библиотеки за едукација и еманципација на жените. Во вториот дел се дадени детални информации за успешните иницијативи во Белград, Скопје, Сараево, како и во некои села во Македонија, каде што селаните самите иницирале собирање книги. Заклучокот е многу интересен бидејќи вели дека жените активистки на АФЖ во селата треба да учествуваат во ова унапредување на читачката култура со нивна помош во управувањето со библиотеките и со своите напори да го прошират изборот на литература, „кој ќе ги поучат како побргу и подобро да ја издигнеме нашата земја“. Оваа политика ги охрабрила околинските одбори на АФЖ да преземат покровителство над селските библиотеки. Очигледно, активностите околу поттикнувањето на селските библиотеки биле дел од политиката на јавното просветување, и библиотечниот фонд бил контролиран од партиските идеолошки филтри. Сепак, ова е уште еден пример за мобилизација на жените околу нивниот групен интерес – библиотеки и јавни читалници во селата. Главната премиса на организациите на Народниот фронт што застанале зад акцијата била дека „добрата книга е најдобриот учител на народот“. Според тоа, самата активност била идеолошки втемелена во изградбата на социјалистичката држава и општество¹⁵. Но, за руралните жени, ова отворило и нова форма на групно собирање: освен политичката и идеолошката мобилизација, канализирана од Секцијата за образование, култура и пропаганда на АФЖ, библиотеките станале ново место за собирање и дружење, како и креативно и слободно време, активности или нешто што, на денешниот јазик на женските граѓански организации, би го нарекле места за „феминистичка култура и акција“.

Пр. 4: „На кој начин жените од село Вагаша отворија детска градина“ (бр. 58, 1949, стр. 13)

Написот известува за иницијативата на жените од селската задруга што броела 165 домаќинства да се отвори градинка за децата на мајките што работат. Жените што ја дале иницијативата организирале комитет од седум лица од селото за да управуваат со локацијата и да обезбедат градежни материјали, како и логистика околу снабдувањето и испораката на храна. Овој напис е од периодот на третата година од спроведувањето на Петгодишниот план во кој жените биле силно мотивирани од државата да учествуваат во руралната и во урбаната економија. Тој доаѓа од времето кога АФЖ силно агитирал меѓу селските жени да ги испраќаат своите деца во различни типови градинки во рамките на селската задруга и слични облици на здружување на трудот за згрижување деца во семејната единица.

15 Еден пример од практиката во Околинскиот одбор на АФЖ во Ресен покажува дека овие задачи биле во надлежност на Секцијата за образование, култура и пропаганда. Раководителите на оваа секција организирале групи од десет жени што функционирале како клуб за читање. Групите имале месечен распоред за состаноци и избор на материјали за читање од списанијата на АФЖ низ Југославија. Види: ДАРСМ – Одделение Битола, фонд 904 „Околински одбор на АФЖ – Ресен“ (1946 – 1950): Записник од состанокот на Извршниот одбор на ОО АФЖ – Ресен, 14.10.29. 1.48/182.

Покрај пропагандните текстови во „Македонка“ што го промовирале новиот модел на здружување за згрижување на децата со цел да се зголеми вработеноста на мајките, конкретни теренски примери може да се најдат и во месечните и годишните извештаи за работата на околските одбори на АФЖ низ целата земја. Во Ресен, во 1949 година, на состаноците на извршните тела на месниот АФЖ честа била темата за потребата од градинки: „Другарката Милева Шушевска, секретар на Околскиот одбор [АФЖ], го изнесе значењето на отворањето градинки во нашата област, уште повеќе – оваа тема е највисоко на нашата агенда, а наскоро очекуваме да се отворат вакви објекти и во нашите села Јанкоец, Љубојно, Подмочани, Долно Дупени, Наколец (...)“¹⁶. Во 1950 година една од главните задачи на АФЖ била изградбата на пет детски градинки во селата во ресенската околина¹⁷. Исполнувањето на тие активности главно било одговорност на активистките на АФЖ. Така, во случајот со иницијативите за градинки гледам уште една нова форма на здружување и мобилизација на жените. Тие се солидаризирале околу прашање поврзано со нивната економска еманципација.

Пр. 5: „Ние прашуваме за нашите права“ – рубрика „правно советовалиште“ (бр. 80, 1951, стр. 5)

Последниот пример доаѓа од рубриката „Прашања и одговори“. Впрочем, оваа рубрика започнала претходно во списанието како едукативен дел дизајниран од редакцијата со цел да се информираат жените за прашања околу вообичаени детски болести, лекување или совети за готвење и чување храна. При крајот на објавувањето на списанието, во бр. 80 (јули 1951), рубриката била трансформирана во прашања и одговори за правно советување. Оваа промена е во контекст на намалениот интерес од страна на Владата за функционирањето на АФЖ, кога се планира негова реорганизација. Рубриката била, на суптилен начин, внатрешна субверзија на тој политички процес, бидејќи нагласува дека АФЖ сè уште е многу потребен на терен за голем број практични прашања во врска со еманципацијата на жените¹⁸. Во воведот на оваа рубрика, редакцијата посочила дека жените треба повеќе да се интересираат за вистинските законски права за да можат тие закони да бидат оживеани во нивниот секојдневен живот:

„Списанието 'Македонка' од овој број отвара рубрика 'правно советовалиште' за правата на жената во друштвено-семејниот и привреден живот. За сите проблеми по однос на вашите права обраќајте се до редакцијата на списанието и во еден од наредните броеви ќе добиете одговор.“

(...)

16 Ibid., Записник од состанокот на Извршниот одбор на ОО АФЖ – Ресен, 26.6.1949, 2.904.1.45/179.

17 Ibid., Записник од состанокот на Секретаријатот на ОО АФЖ – Ресен, 14.3.1950, 2.904.1.35/163.

18 Види слични написи и рубрики во „Македонка“: „Прашања и одговори: од работниците на жените на АФЖ на терен“, год. 5, бр. 59 (1949), стр. 7; „Час за жената: Нова форма за работа во организацијата на АФЖ“, год. 6, бр. 65 (април 1950), стр. 12–13.

„Прашање: Другарката Н. Н., работничка во економијата на I реон во Скопје, поставува прашање какви се нејзините права како мајка доилка, бидејќи раководството на економијата не ѝ дозволува да ја напушти работата за доење, а таа има дете од 3 месеци и не го дои по 7 – 8 часови.“

Во одговорот, редакцијата детално ги изложува законските права на доилките што работат и дава објаснување за можноста за скратено работно време за мајките како решение. Во овој пример, солидарноста меѓу жените произлегува од потребата за валоризирање на нивното искуство како жени што се вработени и кои активно учествуваат во економијата во нивната заедница; како доилки тие бараат нивните права да бидат соодветно заштитени според државните закони. Ова е редок јавен пример на рурални жени, како мајки што работат, со специфични родови проблеми, кои се огласуваат и се мобилизираат надвор од платформите на организациите на Фронтот предводени од партијата. Ова доаѓа во период кога АФЖ се соочувал со предизвици во управувањето со својата теренска работа. Така, централните носители на одлуки во Комунистичката партија барале решение во реформирањето на АФЖ. Тој процес дополнително ја намалил мрежата на АФЖ, која била столб за политичка мобилизација на жените во рамките на социјалистичката државна политика.

Заклучок

Примерите употребени во овој текст доаѓаат од руралните области, каде што активностите во месните комитети и селските задруги биле првиот контакт на жените со функциите на народната власт и следствено – нивно учество во политиката на заедницата. Голем број написи во списанието „Македонка“ прикажуваат различни форми на женско здружување за „политичко просветлување“ како што било замислено од социјалистичката држава: во исполнување на специфични задачи на АФЖ во одредено село; вклучување на културни активности; вклучување на домашна мануелна работа и физичка работа во собири од активистичко-политички карактер и сл. Сите примери во текстот, како и многу повеќе во користените извори, сведочат за ситуации каде што имало проширување на семејните и/или приватните односи меѓу жени од иста населба во нова политичка констелација. Новите родови социјални односи меѓу жените се одвивале надвор од домаќинството, и во јавниот и во колективниот простор. Овие односи ја формирале основата за политички структурирана солидарност, поврзана со еманципацијата на жените во социјалистичката држава.

Анализираните примери покажуваат дека жените стекнале можност за политичко дејствување преку практикување солидарност, во различни форми на мобилизација околу родовите „женски прашања“. Во пр. бр. 1 можеме да согледаме дека женските искуства биле артикулирани и валоризирани во јавниот и медиумскиот дискурс преку платформите на АФЖ; пр. бр. 2 и 4 покажуваат дека женската физичка работа излегува од економијата во домаќинството и се испреплетува со активностите на Народниот фронт и АФЖ. Токму низ таквите економско-политички заеднички

активности, жените биле политички трансформирани од револуционерни субјекти (партизанки) во продуктивни субјекти (работнички). За време на спроведувањето на економската програма на Петгодишниот план, економската активност на жените се сметала за исполнување на идејата за родова еднаквост во пракса. Во тој контекст, мобилизацијата на жените била околу родовите прашања за социјализација на семејството и грижата за децата – истакнати преку иницијативите за изградба на градинки во селата. Мобилизацијата и групната работа во рамките на кампањата за масовно описменување и основно образование придонеле за создавање простори за дружење, релаксација и одмор на жените. Овие активности се одвивале надвор од домот и биле новина во однос на старите норми за социјализација на жената во патријархално структурираните заедници во селата (види пр. бр. 3). Примерите 4 и 5 прикажуваат како жените ги користеле платформите на АФЖ за да ја искажат загриженоста за остварувањето на нивните права. Последните примери се добар приказ на практичните ефекти од работата на АФЖ со жените во поттикнувањето на способноста на жените да се самозастапуваат за прашања поврзани со нивната еманципација во рамките на државната политика и идеологија.

Деталното читање и анализата на списанието „Македонка“, придружени со компаративно читање архивски извори поврзани со работата на АФЖ, даваат можност за сеопфатно следење на процесите на еманципација на жената во социјалистичка Македонија, надвор од носталгичните или ревизионистичките читања. Овие извори откриваат повеќе за новите општествени односи преку кои се менувала структурата на семејството, домаќинството и односите меѓу половите по Втората светска војна. Во македонскиот историски контекст, токму преку работата на АФЖ се појавиле феминистички и активистички практики, кои се наследство и основа за понатамошен развој на локалните женски движења за еманципација. Сржта на теренската работа на АФЖ била токму во создавањето платформа за здружување на жените околу родово димензионирани прашања, и токму затоа истражувањето на оваа комплексна женска мрежа и организација се чини дека има многу поголем потенцијал од едноставната историографска канонизација.

Извори

Државен архив на Република Северна Македонија – Одделение Битола. Фонд 904 „Околински одбор на Антифашистичкиот фронт на жените – Ресен (1946 – 1950)“.

Македонка – орган на АФЖ (1944 – 1952).

Литература

- Весковиќ-Вангели, Вера. 1982. *Жената во револуцијата на Македонија: 1941 – 1945*. Скопје: Институт за национална историја.
- Весковиќ-Вангели, Вера. 1994. Антифашистичкиот фронт на жените на Македонија: (1943 – 1945). *Зборник на документи*. Ур. Вера Весковиќ-Вангели. Скопје: Организација на жените на Македонија, Одбор за одбележување 50 години на АФЖ; Глобус.
- Весковиќ-Вангели, Вера, Јовановиќ, Марија. 1976. *Зборник на документи за учеството на жените од Македонија во Народноослободителната војна и револуцијата: 1941 – 1945*. Скопје: Институт за национална историја.
- Весковиќ-Вангели, Вера, Маневски, Мане. 1985. *Осми март и најредното движење на жените во Македонија (1939 – 1945)*. Скопје: Архив на Македонија.
- Илиевски, Борче. 2017. *Демографските карактеристики на Вардарска Македонија меѓу двете светски војни (анализа на југословенските пописи од 1921 и 1931 година)*. Скопје: Филозофски факултет.
- Лајтнер-Стојанов, Дарко. 2022. „Писменоста и просветата во списанието 'Македонка' (1944 – 1952): Меѓу родова еманципација и политичка мобилизација“. *Архиви на невидливите: Македонка – орган на АФЖ (1944 – 1952), историски искуства и културна меморија*. Ур.: Ивана Хаџиевска, Јана Коцевска. Скопје: Центар за истражување на национализмот и културата, 151–186.
- Хаџиевска, Ивана. 2021. *Човечката состојба на индустриските работници во Вардарска Македонија*. Магистерска теза. Филозофски факултет, Скопје.
- Хаџиевска, Ивана. 2021а. „Печатот и политичката дејственост на жените во македонското минато: Тем и примери од учеството на жените во сферата на јавното и политичкото во 20 век“. *Архиви на невидливите: Жените во печатот од Вардарска Македонија помеѓу двете светски војни*. Ур.: Ивана Хаџиевска, Јана Коцевска. Скопје: Центар за истражување на национализмот и културата, 59–85.
- Хаџиевска, Ивана. 2022. „Политичко издигнување на жените: Форми на политичко учество на жените во социјалистичка Македонија (1944 – 1953)“. *Архиви на невидливите: Македонка – орган на АФЖ (1944 – 1952), историски искуства и културна меморија*. Ур.: Ивана Хаџиевска, Јана Коцевска. Скопје: Центар за истражување на национализмот и културата, 59–101.
- Božinović, Neda. 1996. *Žensko pitanje u Srbiji u 19. i 20. veku*. Beograd: Feministička 94.
- Hadjievska, Ivana. 2023. „Women’s emancipation through a planned economy. Representations from the socialist magazine 'Makedonka' (1947 – 1951)“. *Zarah – CEU*, 31.3.2023. <https://zarah-ceu.org/womens-emancipation-through-a-planned-economy-representations-from-the-socialist-magazine-makedonka-1947-1951/>
- Okić, Tijana. 2016. „Od revolucionarnog do proizvodnog subjekta: Alternativna historija AFŽ-a“. *Izgnubljena revolucija: AFŽ između mita i zaborava*. Ур.: Andreja

- Dugandžić, Tijana Okić. Sarajevo: Udruženje za kulturu i umjetnost Crvena, 147–187.
- Pantelić, Ivana. 2022. „AFŽ: A Brief History of Social Change“. *Invisible archives: Makedonka – organ of the WAF (1944 – 1952), historical experiences and cultural memory*. Eds.: Ivana Hadjievaska, Jana Kocevska. Skopje: Center for research of nationalisma and culture, 9–20.
- Slapšak, Svetlana. 2023. „O solidarnosti“. *Peščanik*, 9.9.2023. <https://pescanik.net/o-solidarnosti/>
- Sokolov, Lazar. 1962. *Promene u strukturi stanovništva na teritoriji NR Makedonije 1921 – 1953 godine kao odraz ekonomskog razvoja*. Skopje: Ekonomski institut.
- Whitehead, Ann. 1984. „Women’s solidarity – and divisions among women“. *Bulletin of the Institute of Development Studies* 15, no 1 (January), 6–11. DOI: 10.1111/J.1759-5436.1984.MP15001002.X